

DUDE SPET POJEJO

DR. FRANCI HRIBOVŠEK

Potem ko je ljudsko glasbilo, ki je bilo po naših podatkih živo tudi na Slovenskem, pred časom utonilo v pozabo, igranje nanj šesto leto oživljajo veterani Folklorne skupine Železničarskega kulturno-umetniškega društva Tine Rožanc iz Ljubljane.

Utrinek iz Billingham (Anglija): Pravkar smo na velikem odru Town Center Arene sklenili 39. mednarodni folklorni festival. Bila je sobota, 16. avgusta 2003, in ob desetih zvečer je bilo še prijetno toplo. Plesalci zaključne slovesnosti smo se postavili v tri vrste, ob levem, desnem in zadnjem robu odra. Imel sem še opraviti s seboj in z zastavo ter nisem zaznal sprememb. Ugasnili so luči, v tiho poletno noč je za našim hrbtom zadonelo nad šestdeset dud. Spreleteli so me srbi, počasi razvijajoči se napev je v meni odmeval in izzval

čustvene tresljaje: ob naježeni koži so me obhajali mravljinci, doživel sem nekaj prabitnega! Teh občutkov ne znam opisati. Aycliff Royal British Legion Pipes & Drums je izvajal »Amazing grace«.

Dude, diple ali gajde so staro glasbilo, ki izvira iz Azije in je še danes priljubljeno na Škotskem, v Franciji, Španiji, na Češkem in seveda na Balkanu. Sestavljeno je iz kozjega (na Češkem) ali ovčjega meha, ki ga skozi puhalno piščal napolnijo z zrakom; zven nastane, ko gre zrak skozi eno melodijsko piščal, ki je lahko tudi dvojna (diple, dvojnica) in eno ali več vedno enako donečih bordunskih piščali (*Veliki splošni leksikon* 1997: 893).

Najstarejše pričevanje o dudah na Slovenskem sodi v 13. stoletje, ko jih kot *blaterpfffe* omenja nemška pesem, znane so freske iz 15. stoletja in kasneje. Leta 1536 listina iz arhiva v samostanu v Možacu omenja slovenska godca Jurija in Petriča iz Pontablja ter zanju uporablja oznako *pivator*, kar bi glede na furlansko ime *piva* kazalo, da gre za dude. Omenjajo se tudi leta 1555, ko je nanje igral neki Tomaž iz Možaca za ples v Reziji na *šmarno mišo* (Kumer 1983: 118).

Poleg tega se dude omenjajo za Ziljo: »*Ili svira gajdaš istu melodiju iscifravajuć je što bolje znade*« (Ramovš 2000: 11; po Fr. Š. Kuhač 1880). Pri Ziljanih jih je omenjal Baltazar Hacquet: »*Včasih se za ples zadovoljijo kar z dudami!*«, leta 1838 pa poročevalec v odgovoru na vprašalnico za Vinico piše, da ti plešejo ob zvokih dud. Dudaš je fotografiran na Vinici leta 1912 (Kumer 1983: 119), ko so tam pripravili rekonstruiran svatbeni dogodek.

Na srečo pa razpolagamo z materialnim dokazilom: v prvem nadstropju muzeja v Metliki je ohranjen primerek originalnih dud z različnimi melodijskimi piščalmi, za katerega je dokumentirano, da so na njega igrali krajevni pastirji. O obstoju dud v Reziji je pisal Julijan Strajnar in postavil tezo, da so Rezijani igrali na dude, saj je zven *citire* in *bunkule* zelo soroden zvenu melodijske in bordunske piščali pri dudah, z njimi pa je mogoče najti še druge sorodnosti (Strajnar 2003).

Precej zaslug za revitalizacijo dud v širšem evropskem prostoru ima Josef Režný, ki je leta 1967 ustanovil mednarodni dudaški festival v Strakonicih na Češkem. Bienalni festival šteje med najiminitnejše te vrste na svetu, je zelo obiskan ter poteka vsako sodo leto v avgustu. Zato so Strakonice, biser južne Češke, postale mesto dudašev. Lani je bil devetnajsti po vrsti in je trajal štiri dni. Festival gosti dudaške orkestre (*»pipe bands«*), folklorne skupine, ki plešejo ob spremljavi dud, družinske dudaške orkestre in soliste. Festival se ne omejuje le na ljudsko izročilo, temveč gosti tudi izvajalce klasične in moderne glasbe. Pokroviteljstvo še povzdigne pomen festivala. Lanski pokrovitelj festivala je bil sam predsednik Češke republike Václav Klaus. Direktorica festivala (MDF) je Eva Dresslerová, sicer direktorica mestnega kulturnega centra.

Sodobna umetniška upodobitev dud in plesa pod lipo na priznanju Ljubljanske turistične zveze.

Navzočih je bilo 31 skupin, 48 posameznikov, 5 zasedb s srednjeveškimi glasbami, 7 otroških skupin in 6 moravskih folklornih skupin.

Festival dopolnjujejo spremljajoči programi, in sicer srečanje evropskih izdelovalcev dud, seminar na temo uglaševanja in popravila dud s praktičnim delom ter razne predstave. Slavni dudaš Zdeňek Bláha je takoj prvi dan pokazal zanimanje tudi za naše dude. Janez Mramor, dudaš in avtor glasbenih priredb, je odgovarjal na številna vprašanja, ki so se ljudem porajala ob poslušanju: kako se zapira puhalno piščal (nepovratni ventil), kako se zapre melodijsko piščal (tesni se z upogibanjem meha), iz kakšnega lesa so izdelane piščali, razpored lukenj na melodijskih piščalih, uglasitev in tonski obseg, ali stari ljudje na Slovenskem še igrajo na dude?

Veterani Folklorne skupine ŽKUD Tine Rožanc so že trikrat sodelovali na MDF v Strakoniceh. Leta 2006 z istrskimi plesi, leta 2008 s plesi iz Bele krajine – obe odrski postavitvi in glasbeni priredbi je naredil dr. Bruno Ravnika – ter leta 2010 s plesi iz Bele krajine, ki jih je v odrsko postavitev združila Nevenka Unk - Hribovšek, glasbeno priredbo pa pripravil Janez Mramor. Veteranska folklorna skupina Tine Rožanc je kot edina slovenska skupina postala stalnica na tem festivalu.

Če zanemarimo dejstvo, da danes na Slovenskem delujejo folklorne skupine manjšinskih etničnih skupin, kjer so – kot pri makedonski folklorni skupini Ilinden z Jesenic – dude uvrščene v glasbeni sestav, potem lahko rečemo, da sta od slovenskih folklornih skupin dude doslej vključili AFS France Marolt in Veteranska folklorna skupina Tine Rožanc, zadnja načrtno in stalno. Z dudami se veliko ukvarja tudi Janez Jocič, vendar on ne poustvarja ljudske glasbe, temveč starejšo klasično.

Mirko Ramovš je pred kakimi petnajstimi leti za AFS France Marolt pripravil odrsko postavitev plesov Ziljanov s konca 18. stoletja. Plesali so jih ob spremljavi dud, na katere je igral dr. Drago Kunej. Uporabil je istrski »mih« brez bordunske piščali, a z dvojno melodijsko, ki je bila netemperirana. Dr. Drago Kunej je s prijemi in razglasitvijo jezičkov dosegel, da je lahko igral koroške viže. Intervali so bili bolj prijetni, konsonantnejši od istrskih. Z drugo piščaljo je deloma dosegal učinek borduna. Dr. Kunej se je sicer srečal z dudami že v srednji šoli, doma hrani škotske dude, na katere včasih zaigra, ni pa se podrobneje ukvarjal z raziskavami. Pri nakupu in učenju igranja na istrski mih mu je pomagal Marino Kranjac. Letos je AFS France Marolt po daljšem presledku občinstvo ponovno presenetila z dudami, in sicer v odrski interpretaciji prvega reja avtorja Tomaža Simetingerja.

Medtem ko se je Mirko Ramovš oziral na severozahod, se je dr. Bruno Ravnika usmeril na jug, v Belo krajino in Istro. Že 1999. je za glasbenike Emone priredil vižo, ki jo je mladi Gregor Zalaznik igral na dude. Delo je nadaljeval s postavitvijo istrskih plesov, tudi ob dudah, najprej za Folklorno skupino Emona ter nato za Veteransko folklorno skupino Tine Rožanc. Pred

Naslovnica programske zloženske festivala v Strakoniceh na Češkem iz leta 2006.

izdelovanjem dud je opravil akustične raziskave. Meh je nabavil v osrednji Istri, zaradi netemperirane istrske lestvice ni mogel uporabiti melodijske piščali, pa je izdelal novo, po zgledu dud iz Bele krajine, kjer se v muzeju v Metliki z revitalizacijo tega starinskega glasbila ukvarja projektna skupina. Iz istega razloga ni mogel uporabiti niti *otoškega miha* (Rab, Krk), niti slavonskih *gajd*, ki imajo bordun, kajti za slovenske dude ni dokazano, da bi ga imele.

Pri Veteranski folklorni skupini Tine Rožanc je bil dr. Bruno Ravnika idejni začetnik in konstruktor dud. Danes njegovo delo nadaljuje Janez Mramor, ki pripoveduje, da je za izvedbo belokranjskih plesov – namesto piščali dvojnice – poenostavljeno naredil dve piščali z različnim tonskim obsegom, tako da je mogoče igrati v terciah. Uglasitev je bila v D-duru. Dvema dudama je dodal dve violini in kontrabas. Glede na to, da dude zahtevajo neprekinjeno melodijo (brez pavz), je prilagodil prvotni aranžma dr. Bruna Ravnika za spremenjeno godčevsko zasedbo.

Janez Mramor nadaljuje: V naslednjih pripravah za Strakonice in ob nekaj izkušnjah pri izdelovanju smo se dogovorili, da se

pripravi nova melodijska piščal, ki bo lahko pela dvoglasno. Metliške dude imajo namreč dvojno cev, ni pa znano, kako so nanjo igrali. Na podlagi izkušenj je dr. Bruno Ravnikar s pomočjo Janeza Mramorja v pripravljene surovce, ki jih je izdelal dirigent Pihalnega orkestra Bežigrad Viktor Kresnik, navrtal melodijsko piščal in pripravil oba jezička. V sestavi violina, žvegla I. in II., dude enojnice I. in II., dude dvojnice, bugarija in bas smo nastopili v Strakoniceh in bili deležni precejšnjega zanimanja.

Dandanašnji se posvečamo pripravi novih belokranjskih plesov z zasedbo: violina I. in II., piščal I. in II. (ker v Belo Krajino ne sodijo žvegle), bisernica I. in II., brač, dude enojnice I. in II., dude dvojnice, bugarija in bas (berda). To je zelena zasedba in upamo, da jo bomo lahko dosegli. Pri dudah je izreden problem uglasitev (tako osnovna kot intervalna) z ostalimi inštrumenti in zato števila dud ne bi povečevali.

Z melodijskimi piščalmi je več težav: od jezičkov – to so enojni jezički, zato je tudi glas blagovžvočnejši kot pri poznanih škotskih dudah –, zapiranja ob nepravem času, najraje med igranjem na odru, intonacije glede na navlaženje pa do njihove izdelave, da bi dosegli potreben osnovni ton in lep zvok na celem registru. Toliko Janez Mramor o vprašanju revitalizacije dud.

Nihče ne ve, ali bodo naporu posameznikov in skupin obrodili sadove in ali bo uspelo to zanimivo starinsko glasbilo ponovno uvrstiti v glasbeno zasedbo slovenskih folklornih skupin. V članku sem želel le opozoriti folklornike na delo teh entuziastov. Strokovno plat prepuščam etnologom in etnomuzikologom.

Viri in literatura

Kumer, Zmaga
1983 *Ljudska glasbila in godci na Slovenskem*. Ljubljana: Slovenska matica.

Ramovš, Mirko
2000 *Polka je ukazana: Plesno izročilo na Slovenskem: Koroška in zahodna Štajerska*. Ljubljana: Kres.

Strajnar, Julijan
2003 *Citira: La musica strumentale in Val di Resia / Instrumentalna glasba v Reziji*. Videm, Trst: Pizzicato, Založništvo tržaškega tiska.

Veliki splošni leksikon

1977 *Veliki splošni leksikon: Druga knjiga*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Pripis uredništva:

Doslej znani viri s slovenskega etničnega ozemlja ne pričajo o tem, da bi godci sočasno z dudami igrali na druga glasbila, zato poskus njihove revitalizacije v veččlanskih godčevskih sestavih predstavljajo nova in izrazito poustvarjalna iskanja v okviru preporodne glasbe.

Predstavitven letak iz leta 2010.